

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК
щодо наявності/відсутності у спадкоємця відчужувача за
спадковим договором права вимагати розірвання цього
договору у зв'язку з невиконанням набувачем своїх
обов'язків за вказаним договором
(справа № 591/1419/20 (61-18031св21))

Склав: Єфімов Олександр
Миколайович,
доцент, доктор філософії права (кандидат
юридичних наук), доцент кафедри
приватного права Київського національного
економічного університету імені Вадима
Гетьмана

I. Зміст запиту від 09.11.2022 № 402/0/26-22

Для наукового висновку щодо тлумачення та застосування норм права відповідно до п. п. 3.1., 3.2., 3.3. Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді, затвердженого постановою Пленуму Верховного Суду № 1 від 02.02.2018, щодо наявності/відсутності у спадкоємця відчужувача за спадковим договором права вимагати розірвання цього договору у зв'язку з невиконанням набувачем своїх обов'язків за вказаним договором поставлені наступні запитання:

1. Чи є право відчужувача на розірвання спадкового договору нерозривно пов'язаним з його особою?

2. Чи входить до складу спадщини право відчужувача на розірвання спадкового договору у разі його смерті?

3. Чи входить до складу спадщини право відчужувача на розірвання спадкового договору у разі його смерті тільки у випадку невиконання ним обов'язків, виконання яких мало відбутися після смерті відчужувача?

II. Нормативно-правові акти, документи та джерела, використані при проведенні науково-правової експертизи:

1) Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV;

2) Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т.12.: Спадкове право. За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х.: ФО-П Колісник А.А. 2009. 544 с.;

3) Ольховик Л. А. Поняття та ознаки спадкового договору. Причорноморська фундація права. 2014. №3. с. 76-80;

4) Цивільне право України: підручник: в 2 т. Т. 1. кол. авторів. За ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів: «Новий Світ-2000», 2014. 444 с.;

5) Вовк В. М. Смерть та мертве тіло як елементи римського права. Часопис Київського університету права. 2009. № 4. С. 26-31.

6) Кухарев О. Є. До питання щодо забезпечення виконання спадкового договору після смерті відчужувача. Цивільне право і цивільний процес. 2016. С. 37-45;

7) Харитонов Є.О. Цивільне право України. Є.О. Харитнов, О.І. Харитонов, О.В. Старцев, Вид.3-тє, переробл. і допов.. К.: Істина. 2011. 808 с.;

8) Заїка Ю.О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні: Монографія. К.: НАВСУ. 2004. 288 с.;

9) Марченко В. М., Мица Ю. В., Спасибо-Фатєєва І. В. Склад спадщини. Мала енциклопедія нотаріуса: Науково-практичний журнал Асоціації приватних нотаріусів Харківської області. 2. 2010.

10) Скрипник В.Л. Об'єкти цивільних прав: теоретичні і методологічні проблеми.: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. Київ. 2021. 36 с.

11) Мазуренко С.В. Спадковий договір у цивільному праві України.: автореф. дис. ... к-та юрид. наук : 12.00.03; Одеська національна юридична академія. Одеса. 2004. 23 с.

12) Шама Н.П. Підстави розірвання спадкового договору. Університетські наукові записки. 2007. № 4 (24). С. 223-228.

III. Результати науково-правового дослідження

Цей науковий висновок побудований за наступним алгоритмом:

1. Дослідження змісту спадкового договору з точки зору зобов'язального права.
2. Дослідження прав та обов'язків, що можуть входити до складу спадщини на підставі спадкового договору.
3. Дослідження права на розірвання спадкового договору спадкоємцями відчужувача.

Дослідження змісту спадкового договору з точки зору зобов'язального права

Як передбачено, ч.1 ст.509 ЦК України, зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

За спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача (за ст. 1302 ЦК України).

Варто зазначити, що така конструкція спадкового договору свідчить про те, що він, хоч і тяжіє до спадкового права, за своєю сутністю є зобов'язанням та зберігає яскраві риси цивільно-правового договору. Тому закономірним є застосування до положень спадкового договору приписів книги п'ятої ЦК України.

Зокрема, як вказує Л.А. Ольховик, *«спадковий договір правильніше було б називати договором про передачу майна на випадок смерті і розглядати його у договірних зобов'язаннях, зараховуючи цей договір до договорів про передачу майна у власність. Адже, об'єктом спадкового договору є майно відчужувача, а не спадщина»*.

Відповідно до положень ст.1305 ЦК України набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

Для кращого розуміння характеру зазначених дій варто звернутися до праць вітчизняних науковців.

Зокрема, на думку В.О. Кучера, діями передбаченим ст.1305 ЦК України може бути:

за життя відчужувача – зобов'язання набувача щодо забезпечення відчужувача продуктами харчування, догляду, виплати певних грошових сум для його утримання та ін.;

після смерті відчужувача – дії пов'язані з похованням особи тощо.

Варто вказати про те, що як вважає В.М. Вовк, *«смерть для небіжчика є виключно правопритиняючим юридичним фактом, але вона може бути основою правоутворюючого та правозастосовного юридичного факту для тих, хто живе».*

Окрім того, в юридичній літературі висловлена думка про те, що можливість покладення на набувача обов'язку виконувати розпорядження відчужувача після смерті останнього (на підставі ст.1305 ЦК України) – свідчення нетиповості спадкового договору.

Зокрема, як зазначає О. П. Печений, за спадковим договором на набувача може бути покладено вчинення певних дій не тільки на користь відчужувача, а й на визначених ним третіх осіб, зокрема після його смерті. Проте таку можливість не варто розглядати як заповідальний відказ за ст.1237 ЦК України чи заповідальне покладення за ст.1240 ЦК України, адже спадковий договір є підставою виникнення зобов'язальних, а не спадкових правовідносин.

У разі конструювання спадкового договору відповідно до умов договору на користь третьої особи (за ст. 636 ЦК України), виконання зобов'язання набувачем може вимагати і як сам відчужувач, так й інші особи, на користь яких було укладено такий договір. У такому випадку, О. Є. Кухарев вважає недоцільним призначення контролюючого суб'єкта у спадковому договорі на користь третьої особи, адже виконання спадкового договору після смерті відчужувача вимагатиме саме ця особа, яка матиме найбільший інтерес щодо такого зобов'язання.

З огляду на вказане, можна дійти до висновку, що формулювання приписів ст.1305 ЦК України свідчить про наявність у набувача за спадковим договором комплексу зобов'язань (вчинення дій майнового або немайнового характеру): які можуть бути безпосередньо пов'язаними з особою відчужувача як за його життя, та такими, що виникають після смерті відчужувача й стосуються його спадкоємців. Тобто *конструкція спадкового договору передбачає виникнення як зобов'язань особистого характеру, так і зобов'язань, непов'язаних з особою кредитора – відчужувача за цим договором.*

Як вказує Є. О. Харитонов, зобов'язання особистого характеру передбачає необхідність виконання дій, які є його предметом, сторонами особисто. *«У таких зобов'язаннях неприпустима заміна однієї зі сторін, і*

вони припиняються у разі смерті фізичної особи або ліквідації юридичної особи, що є їхнім учасником».

З іншого боку, зобов'язання, які є неперсоніфікованим, не перебувають у нерозривній залежності з особистістю боржника або кредитора. Вони передбачають можливість передачі прав і обов'язків у порядку правонаступництва, заміни осіб у зобов'язанні, спадкуванні права вимоги до боржника тощо.

Тож, у набувача за спадковим договором виникає обов'язок виконання не лише зобов'язання, пов'язаного з особою відчужувача, яке він має виконувати протягом життя останнього, а й неперсоніфікованого зобов'язання, яке виникає після смерті особи й безпосередньо пов'язане з спадкоємцями відчужувача.

Дослідження прав та обов'язків, що можуть входити до складу спадщини на підставі спадкового договору

Як зазначає Ю. О. Заїка *«спадщина як сукупність прав та обов'язків переходить до спадкоємця як єдине ціле».*

З огляду на положення ч. 1 ст. 190 ЦК України, спадщину варто розглядати у розумінні поняття майна, з чого випливає, що вона належить до переліку об'єктів цивільних прав. На цьому також наголошують українські вчені І. В. Спасибо-Фатеева, Ю. В. Мица та В. М. Марченко.

В.Л. Скрипник, досліджуючи теоретичну та методологічну проблематику об'єктів цивільних прав, доходить до висновку про те, що спадщина, на відміну від інших традиційних об'єктів цивільних прав, є особливим, неординарним об'єктом, своєрідність якого зумовлена підставами виникнення, формуванням складу та належністю його правоволодільцю.

Зміст спадщини, як об'єкту цивільного права, полягає у наявності комплексу прав (спадкового активу) та обов'язків (спадкового пасиву), які на підставі правонаступництва переходять до інших осіб – спадкоємців померлої особи. Саме наявність такого особливого об'єкту як спадщина, уможливорює виникнення правовідносин спадкування.

Принагідно зазначити, що відповідно до ст. 1218 ЦК України до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Однак, до складу спадщини можуть входити лише ті права, які є майновими, оборотоздатними й неперсоніфікованими та обов'язки, що не пов'язані з особою. Вказане впливає як з переліку сформульованого у ст. 1219 ЦК України, так і з положень доктрини спадкового права.

До майнових прав, що є спадковим активом можуть входити як речові права (зокрема право власності та інші права на чуже майно), так і зобов'язальні, що виникають не лише на підставі договорів, а й з деліктів.

Аналіз положень ст.1218 ЦК України та змісту спадкового договору свідчить, що до складу спадщини можуть увійти лише ті спадкові активи та пасиви, що непов'язані з особою відчужувача. Тобто права й обов'язки, що можуть бути успадковані спадкоємцями особи мають впливати з неперсоніфікованого зобов'язання. За спадковим договором це ті правовідношення, що виникають після смерті особи-відчужувача, зокрема обов'язок здійснення належного ритуалу поховання, виплати певних грошових сум родичам померлого тощо. Такі права слід визнати такими, що належать спадкоємцям відчужувача та іншим особам, але не самому відчужувачу, адже здійснення належного ритуалу поховання не може бути правом відчужувача, так як воно виникає саме в момент втрати відчужувачем цивільної правоздатності.

Враховуючи зобов'язальний характер спадкового договору до складу спадщини після смерті відчужувача також належатимуть й права вимоги щодо вчинення набувачем, встановлених договором, зобов'язань, які не перебувають у нерозривній залежності зі спадкодавцем, а виникають після смерті останнього.

Отже, з огляду на правову природу та зміст спадщини як «неординарного об'єкту цивільних прав», до її складу входять права й обов'язки, що виникли внаслідок укладення спадкового договору та не припинилися внаслідок настання смерті відчужувача. Зважаючи на те, що спадковий договір є підставою для виникнення як особистих зобов'язань, так і зобов'язань, які безпосередньо не пов'язані з особою, після смерті відчужувача право вимоги щодо неперсоніфікованих зобов'язань (обов'язку поховати особу, догляд за її могилою тощо), які передбачені договором, буде включено до складу спадщини. Право звернути вимогу щодо виконання зобов'язань, що виникли після смерті особи за спадковим договором успадкують спадкоємці відчужувача.

Дослідження права на розірвання спадкового договору спадкоємцями відчужувача

За ст.610 ЦК України порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання). Одним з правових наслідків порушення зобов'язання є або припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором чи законом, або розірвання договору (за п.1 ч.1 ст.611 ЦК України).

ЦК України як наслідок порушення зобов'язань, що виникають зі спадкового договору передбачає лише можливість його розірвання, що відповідно до ст.1308 ЦК України може бути здійснене судом: на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень (ч. 1), або на вимогу набувача у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача (ч. 2).

Водночас, С. В. Мазуренко зазначає, що розірвання спадкового договору на вимогу відчужувача може застосовуватися як санкція за правопорушення, що водночас є засобом захисту інтересів відчужувача.

У доктрині спадкового права існує думка про те, що відповідно до положень ст.1308 ЦК України «інші особи, у тому числі спадкоємці відчужувача, не можуть пред'являти вимоги про розірвання спадкового договору».

Принагідно зазначити, що вказане твердження очевидно стосується лише частини зобов'язань, що виникають зі спадкового договору – тих, що безпосередньо пов'язані з особою. Такі зобов'язання набувач за спадковим договором має виконувати протягом життя відчужувача – саме він здійснює розпорядження щодо таких дій і має право вимоги до набувача за порушення чи неналежне виконання ним своїх обов'язків. Право вимоги щодо виконання особистих зобов'язань, що виникають зі спадкового договору, так і право на його розірвання, внаслідок порушення вказаних зобов'язань – є особистими правами відчужувача, які не можуть входити до складу спадщини та припиняються внаслідок його смерті.

Варто не погодитися з думкою Н.П. Шапи про те, що умови розірвання спадкового договору мають недоліки «пов'язані, зокрема, з неточним формулюванням дефініції спадкового договору, з передбаченням у ст.1305 ЦК України можливості покладення на набувача обов'язку вчинити певну дію після смерті відчужувача, у зв'язку з чим виникають проблеми щодо реалізації положень ч.1 ст.1308 ЦК України».

Враховуючи, що на підставі спадкового договору можуть також виникати зобов'язання неперсоніфікованого характеру, для виконання яких не є важливим суб'єкт зобов'язання (кредитор), формулювання ч.1 ст.1308 ЦК України не спричиняє проблем у її реалізації.

У неперсоніфікованих зобов'язаннях не виникає обмеження щодо можливості спадкування спадкоємцями особи прав та обов'язків, що виникли на підставі таких правовідношень. Зобов'язання, які виникнуть за спадковим договором після смерті відчужувача, не передбачають нерозривної залежності від його особи. Тож право вимагати розірвання спадкового договору внаслідок невиконання набувачем обов'язків, що виникли після смерті відчужувача – входить до складу спадщини та може бути успадковане його спадкоємцями. Саме завдяки цій можливості спадковий договір як зобов'язання набувача перед відчужувачем може бути виконано належно та в повному обсязі.

Враховуючи викладене, слід дійти до висновку про те, що:

1. Сутність спадкового договору передбачає виникнення як зобов'язань, що нерозривно пов'язані з особою відчужувача – особисті, так і зобов'язань, що виникають після його смерті, та не мають з ним безпосереднього правового зв'язку – неперсоніфіковані. Право відчужувача вимагати розірвання договору внаслідок порушення особистого зобов'язання є

особистим. Водночас право вимоги розірвати спадковий договір через порушення неперсоніфікованого зобов'язання – це право, яке непов'язане з особою відчужувача.

2. Особисті зобов'язання – нерозривно пов'язані з особою відчужувача та припиняються у зв'язку з його смертю. Права, що виникають з таких зобов'язань не можуть бути успадковані його спадкоємцями. Зокрема право вимоги відчужувача розірвати спадковий договір щодо порушення особистих зобов'язань, не буде входити до складу спадщини після його смерті.

3. Обов'язки, які мали бути виконанні після смерті відчужувача виникають на підставі неперсоніфікованих зобов'язань, що не перебувають у нерозривній залежності від особи. Права й обов'язки щодо таких зобов'язань можуть бути спадковою масою, та входити до складу спадщини, щоб в подальшому бути успадкованими спадкоємцями відчужувача, які зможуть вимагати виконання обов'язків набувача. А тому право вимоги на розірвання спадкового договору внаслідок невиконання набувачем обов'язків, що виникають після смерті відчужувача, не припиняється з моменту смерті останнього та буде входити до складу його спадщини.

Член Науково-консультативної ради при ВС,
доктор філософії права (к.ю.н.), доцент

Єфімов О.М.

05 грудня 2022 року